

מקפיטליזם לאהבה | יואב שטיינברג

לשאלת סוציאליזם לעומת קפיטליזם השלכות במישורים רבים, זאת מעבר למישור הכללי: היחס לעניים, עשירים ולמבנים חברתיים באופן כללי. בבואו של היהודי המאמין להכריע בשאלה זו, ניצבת אל מולו השאלה: מהי דעת התורה? מהי הדרך הנכונה בה יש לבחור?

ראשית כל, אני רוצה לטעון כי בסוגיה זו, כמו בסוגיות רבות, אי אפשר להכריע דרך מציאת מקורות אובייקטיביים שייקבעו מהי 'דעת התורה'. הסיבה לכך היא, שניתן למצוא חיזוקים לכל שיטה במקורות התורה, המוקדמים והמאוחרים, כך שההכרעה בשאלה זו תהיה פשוט בהדגשת צד אחד על פני האחר, גילוי טפח אחד בעוד כיסוי האחר. מחד אפשר לטעון, שיש לתורה מגמה לשמור בקנאות על רכוש הפרטי של האדם, ואין היא מונעת בשום צורה התעשרות וצבירת נכסים. מאידך, ישנן מקורות בהם התורה מחייבת את האדם לתת אחוזים ניכרים מבהמותיו, פירותיו וכספו לטובת צרכי הציבור: כוהנים, לויים, עניים, בית המקדש וכו'.¹ וכן מצוות השמיטה והיובל המטילות ספק גדול ב"זכות הקניין" של האדם הפרטי – "כי לי הארץ",² "שמט כל בעל משה ידו".³

¹ לדוגמא, אם אדם רוצה להכין לחם, לאחר ניכוי של כל התרומות, המעשרות והפרשת החלה, נשאר בידו פחות מ 40% מהלחם למענו הוא עמל.

² ויקרא, כה, כג.

³ דברים, טו, א.

כך גם בחז"ל: מחד גיסא נמצא אמירות המשבחות עושר כלכלי כדוגמת שלושת האבות, רבי ורב אשי.⁴ מאידך גיסא, קיימת בנוסף גם לא מעט ביקורת על צבירת נכסים: "מרבה נכסים מרבה דאגה [...] מרבה עבדים מרבה גזל [...]"⁵, "כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל מים במשורה תשתה ועל הארץ אתה ישן [...]"⁶. יוצא אפוא, כי מציאת תשובה לשאלה הגדולה ע"י עיון 'אובייקטיבי' במקורות היהדות היא לא יותר מאשר עבודה ארכיאולוגית המניחה את המבוקש לפני המעשה. על כן לדעתי, הכרעה בשאלות פרקטיות בענייני כלכלה צריכה להיות בעיקר ריאלי, תועלתנית ותלויה הקשר. כאמור, שאלה זו נוגעת בעולמות רבים ובעלת השפעה רבה מאוד על התנהלות האדם הפרטי והכללי בחיים; על כן, ננסה לרדת לשורש השיטות ולהבין את היסוד של כל תפיסת עולם, בכדי לנסות להעמיק את השאלה הזו מעבר להכרעה פוליטית כזו או אחרת.

שורש השיטות

מבחינה מוסרית-ערכית, מה עדיף, סוציאליזם או קפיטליזם? לכאורה, מצד הדין, לכל אדם מגיע את מה שהוא הרוויח – יוצא שהקפיטליזם הוא הצודק. הבעיה היא, שתפיסה כזאת נותנת משקל גדול להצלחה הממונית. מדוע אדם בעל חוש עסקי טוב או לחילופין אדם שירש מאביו ממון רב ייחשב יותר מהעובד הפשוט רק בגלל שנוולד בנקודת פתיחה עדיפה? אחת ההשלכות של ליברליזם כלכלי היא, שבעלי הממון הם השולטים בחברה ואצלם נמצא הכוח, גם מעבר לנתח משמעותי במשק. קרי, אם הקפיטליזם צודק, ממון שווה שליטה.⁷ אם נצא מהנחה זו, ניצור כאן עוול לרבים וטובים שיכולותיהם האקונומיות נמוכות. אפשר לומר, שהסוציאליזם בא לתקן עיוות זה: "כל אחד תורם כיכולתו ומקבל כצרכיו", זהו המוטו הקיבוצי שמציע פתרון הגיוני ביותר: במקום להילחם אחד בשני עדיף שנעבוד כאורגן אחד, כל אחד יוסיף את חלקו ובתוצר יתחלקו בשווה. אין באמת מדד של שווי אנושי, כולם נבראו בצלם.

⁴ בבלי סנהדרין לו, ב.

⁵ אבות, פרק ב, משנה ז.

⁶ מדרש תנחומא, פרשת נח, סימן ג, ד"ה "אלה תולדות".

⁷ לדוגמא, שליטה במערכות התקשורת. אם בעלי הממון הם השולטים בעיתונים, טלוויזיה, אתרי חדשות וכו' יש לכך השפעה גדולה בעיצוב דעת הקהל, למרות שהרוב השקט לא תומך בדעות הללו, ואולי אותן דעות אף באות לרעתו בסופו של דבר. אותו דבר גם על מערכת החינוך, התרבות וכו', וכבר האריך בדבר קרל מרקס ב"מניפסט הקומוניסטי".

אם יורדים לשורש השקפות אלו אפשר לומר, שהמחלוקת היא לגבי היחס בין בני אדם. האם כל אדם ידאג לעצמו או שכולם יטו שכם אחד? שורש הקפיטליזם הוא האינדיבידואליזם. כל אחד יתפתח בעצמו ויתעלה על זולתו. לדידם, הרצון להצליח ולנצח את המתחרים טבוע בנפש האדם. בחברה קפיטליסטית, אדם נדרש למצות את יכולותיו, אם לא יעשה זאת הוא יירמס ע"י המרוץ של החברה השועטת קדימה. אפשר לטעון כנגד הסוציאליזם, שהוא מסרס את האדם ושם אותו במקום נוח, שממנו לא ברור אם ירצה להתקדם, יש לו פחות מוטיבציה לשאוף ולהתקדם. לכן, כיום הקפיטליזם מהווה שיטה כלכלית שבהרבה מובנים משגשגת יותר. כנגד ההיגיון הפשוט האומר - כאשר נעבוד ביחד נצליח יותר, "טובים השניים מן האחד"⁸, בא הקפיטליזם ומראה, שהאגואיזם מועיל יותר מהתועלת של עבודה משותפת. רק כך, האדם חייב לשאוף קדימה, להביא את כל כוחותיו לידי ביטוי ולהשתפר. שורש הסוציאליזם הוא האחדות והשוויון - כולם נבראו בצלם; כולנו חלק מאורגניזם גדול יותר הנקרא "אנושות"; אל לנו לבזבז את הזמן במריבות ותחרויות, עלינו לעבוד ביחד. אחד הגורמים לעלייתו של הסוציאליזם הוא, חוסר הצדק שנגרם בעקבות נתינת הכח לידי האליטות הכלכליות.⁹ במרוץ הגדול להצלחה תמיד נשמטים רבים מאחור, ומדוע יגרע חלקם? וכי אינם בני אדם? מעבר לזאת, היחסים בין בני האדם יהיו הרבה יותר בריאים ושלמים אם הצלחתו של אחד לא תבוא על חשבון השני. אם כן, נותרנו עם בעיה. מצד אחד הקפיטליזם יוצר שחיתות, חזירות וחוסר צדק, אשר להם נוסף את הדגש על הפירוד בין בני האדם. מצד שני, הסוציאליזם מסרס את כוחות הנפש של האדם ושם אותו במקום נוח. חיסרון נוסף של הסוציאליזם הוא שהאנושות לא נמצאת באמת במקום ההרמוני שהיא עצמה מדגישה. בכך נוצר מצב, שאנשים דואגים לאינטרסים של עצמם במסווה של אידיאלים סוציאליסטיים, וכתוצאה מכך כל המארג האורגני נפגם.¹⁰

⁸ קהלת ד, ט.

⁹ "התעשייה המודרנית הפכה את בית-המלאכה הקטן של האומן הפטריארכלי לבית-החרושת הגדול של בעלי-ההון התעשייתי. המוני-פועלים, הדחוסים בבית-החרושת, מאורגנים כחיילים. כחיילי תעשייה פשוטים כפופים הם להירארכיה שלמה של סמלים וקצינים, אין הם עבדים רק למעמד-הבורגנות, למדינת הבורגנות; יום-יום, שעה-שעה משועבדים הם למכונה, למשגיח ובעיקר לבורגני-החרשתן היחיד עצמו. עריצות זו, ככל שהיא מכריזה יותר, קנטרנית יותר." (מתוך ק' מרקס, המניפסט הקומוניסטי, פרק א - "בורגנים ופועלים").

¹⁰ זאת אחת הסיבות לירידת קרנה של התנועה הקיבוצית בסוף המאה העשרים.

גישתו של הראי"ה

כיוון אפשרי לפתרון נמצא בכתבי הרב קוק זצ"ל. אחד היסודות בתורת הרב קוק הוא, ש"כנסת ישראל היא תמצית ההויה כולה"¹¹. היינו, כל הכוחות והאידיאלים המופיעים בעולם, באים לידי ביטוי בזעיר אנפין בתוך עם ישראל. אם כך, גם שתי התנועות הסותרות שהוצגו לעיל מתבטאות באיזשהו אופן בכנסת ישראל. יסוד חשוב נוסף במשנת הראי"ה הוא, שלכל תנועה אנושית יש שורש א-לוהי, והיא בעצמה רק התבטאות של אחת התכונות הא-לוהיות.¹² יסוד זה מצריך להסתכל בפנימיותה של כל תופעה בעולם, לתפוס בה את הגרעין המחייב אותה, להסיר ממנה את הקליפות ולמצוא בה את הניצוץ הא-לוהי שלה, את העומק החיוני שבה. שהרי אם היא התבטאות של א-לוהות היא בהכרח חיובית ונצרכת. באחת מאיגרותיו, כתב הרב קוק לשמואל אלכסנדרוב:¹³

והטוב שבמטריאליזמוס ההיסטורי [=סוציאליזם]¹⁴ יעמוד בעצמו לימינו, כשנברר בבטחה איך שאי אפשר שתתקיים כשיטה קבועה, ישנה או מחודשת, עם כל ענפיה ושריגיה, כי אם צריכה היא זימור וניכוש, צירוף וזיכוך, והחלק הטוב שבה יהיה לעולם, ככל טוב, מתאים עם אורם של ישראל, עוזם ונצחם. צדק עולמים, שאנו אומרים ומשננים אותו, הוא גבוה באין ערוך מאותה התכונה המוגבלת של הליברליזם [...]¹⁵

הרב קוק מזהה בגישה הסוציאליסטית את השאיפה לצדק, בתנאי שיזכרו אותה מכל התחלואים שנלווים אליה, כמו המטריאליזם והאתאיזם. מתוך שורות אלה של הרב קוק אנו רואים, שהוא עצמו תומך יותר בסוציאליזם, שמגלה את השאיפה לצדק עולמי. אמנם, באיגרת אחרת לאלכסנדרוב הרב קוק כותב:

לא רק האנארכיזם הרצוף בליברליות ימצא לו מקור ביהדות, באור ישראל, כי אם גם האנארכיזם הגשמי האינדיבידואלי גם כן [...]¹⁶

¹¹ אורות, עמ' קלח.

¹² אורות, עמ' קלא: "[...] הניצוץ הא-לוהי הפנימי זורח בכל אחת מהאמונות השונות, בתור סדרי חינוך שונים לתרבות האנושית [...]" ועוד רבים.

¹³ ר' שמואל אלכסנדרוב היה רב ומשכיל שפעל בתקופתו של הרב קוק. ישנה חליפת מכתבים מרתקת ביניהם שחורזת בתוכה סוגיות יסודיות וחשובות בתורת הראי"ה. אלכסנדרוב עצמו, אגב, היה תומך נלהב של הליברליזם והתנגד למרקסיזם ולכל הנובע ממנו.

¹⁴ כך כינו את תורתו של קרל מרכס שחלק נכבד ממנה קשור לסוציאליזם.

¹⁵ איגרות הראי"ה א', עמ' נ'-נא.

¹⁶ איגרות הראי"ה א', איגרת קמ'.

היינו, אפילו הגישות הליברליות הקיצוניות קשורות בשורשן ליהדות. בהמשך הדברים, הרב קוק לא מתעלם מהחיסרון שבגישות אלו ועוסק גם בבעיית האגואיזם:

ההכרה העליונה של האחדות, כשהיא מתבודדת בעליוניותה, היא מוכרחת להוציא משפט, **שכל הפרוץ = התהליך של פרטים הוא רק דמיון כוזב**, קוצר חוג הראות. האברים שלנו יחד הנם קשורים בקשר אורגני, על כן כשאחד נלקה כולם מרגישים. ובכן יש לנו אהבה עצמית אנארכית חלקית, שגם היא מופשטת לסעיפיה, "עור בעד עור", ע"י אותם הצינורות המוליקים את ההרגשה מאחד לחברו. יחוישים כאלה הנם נמצאים במוכן רוחני נסיוני בקישור של נפשות אהובות, שמהם נוסדה המשפחה, עד אשר, אם רק לא יהיה קשה לנו להשתחרר מן ההרגל, לא נתן ערך רב להבדל הנמצא בין אותה ההרגשה המתפשטת, לעונג ולצער, מאבר למשנהו או מהבן אל האב ומאהוב לאהובה.¹⁷

הרב קוק מסביר, שהחלוקה של העולם לפרטים היא אשליה בלבד. מצד האמת הכל אחד. לכן, אם נסביר שכל המוטיבציה של האדם נובעת מהאהבה שלו את עצמו – כפי שהקפיטליזם מבקש לומר – נגיע לכך, שכאשר אדם אוהב את עצמו, והוא קשור לזולתו, הוא יאהב בעצם את הזולת ויפעל למענו, בדיוק כפי שהוא פועל למען עצמו. הרב קוק ממשיך וכותב:

כשהצינורות מתרחבים ביותר נעשות ההרגשות יותר זורמות, ויותר מוחשות וכולטות. כשהאורגן [=הגוף] הלאומי הוא במילואו ושלמותו, מתארג גם הוא בדוגמא של משפחה. ההתפתחות צריכה רק להרחיב את הצינורות והאחדות האינדיבידואלית מתרחבת עד גבול הלאם. מהלאם עד לאנושיות רק צעד, מהאנושיות לכל החי עוד צעד. מהתענינות במיליון של כדור אחד, עד כדי ההתענינות הפנימית והרצינית למלא המציאות בכל רחבו, איננו כי אם מהלך, מהלך אמנם רחוק, אבל הנצח איננו צריך לחפזון. והדבר הולך ובא עד כדי **התעלות אינדיבידואלית של כל היקום**.¹⁸

בעצם, אין שאלה של סוציאליזם מול קפיטליזם, אלא שאלה של התפיסה שלי את הזולת. עד כמה אני מרגיש מחובר לחבר שלי, לאשתי, למשפחתי, לעם שלי וליקום.

¹⁷ ש.ם.

¹⁸ ש.ם.

ההבדל בין אהבת הכלל לסוציאליזם, הוא המוטיבציה. כמו שאמרנו לעיל, הסוציאליזם עלול לסרס את כוחותיו של האדם מכיוון שהוא מביא אותו למקום נוח. כמו כן, לא תמיד האדם מתחבר לערכים הנעלים של הסוציאליזם. אולם, כאשר האדם מחובר אל זולתו ומרגיש קשור אליו, אין הוא מרגיש כפוי לפעול לטובתו. לכן, מסביר הרב קוק, שהרצון לעשות למען הכלל צריך לנבוע מתוך האדם, מהאהבה שלו ולא בגלל ערכים ערטילאיים שהוא צריך להשתעבד להם:

אם כן אין לנו צורך כי אם באנרכיא, באהבה עצמית רבה וגדולה.¹⁹

מה הייחוד של האהבה על פני שאר הרגשות והכוחות? אהבה משלבת את הרצון הכי חזק וקמאי של האדם עם ההתמסרות הכי גדולה. יש בה תנועה חזקה מאוד מתוך עמקי הנפש של האדם עד כדי שהיא "מקלקלת את השורה", "עזה כמוות אהבה".²⁰ האהבה מביאה את האדם למקום בו הוא מסכים להקריב את כל נפשו ואת כל מאודו: "שלמה אהיה כעטיה על עדרי חבריך".²¹ האהבה היא השילוב הכי חזק בין מילוי הרצון של האדם ומיצוי כוחותיו על כל גווניהם, לבין התמסרות האדם אל זולתו.

לסיכום, אינני חושב שאפשר להכריע בסוגיה מורכבת זו מצד "דעת התורה". לגבי מחלוקות מקומיות במישור הכלכלי צריך להשאיר את הנושא למומחים בתחום. אמנם, בתנועות הנפש של החיים שלנו, אי אפשר לוותר על אף אחד משני כוחות אלו. הליברליזם והסוציאליזם לא יכולים לפעול לבד. גם באיזון בין שניהם אין נוסחה אחידה שנכונה תמיד. כל אחד מהם צריך לאזן את השני. כוח הנפש שמביא לידי ביטוי שתי תנועות אלו ביתר שאת הוא האהבה, וכמו שפותח הרב קוק את מידת האהבה ב"מידות הראי"ה":

האהבה צריכה להיות מלאה בלב לכל.

¹⁹ ש.ם.

²⁰ שיר השירים ח, ו.

²¹ שיר השירים א, ז.